

בן-עֶרֶב, בן-נַצְרָת וּבְנֵי

יחסי יהודים וערבים במדינה היהודית
לאור התפיסה הלאומית הליברלית של ז'בוטינסקי

חינוכות נבי מוסא על הר הבית, 1918 (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס האמריקני)

להמחשת דבריו הזכיר את לוי ג'ורג' הוולשי, ואת בלפור הסקוטי, שכל אחד מהם היה ראש ממשלה באנגליה "וכך צריך להיות גם בארץ-ישראל העברית". יתר על כן, שוויון זכויות מלא צריך להיות גם לשפות ולאומות. "לכל אומה ואומה היינו מציעים ארגון אוטונומי, עם 'ועד לאומי' משלה, עם זכות גביית מיסים, עם הזכות לסדר את כל ענייניה הפנימיים כטוב בעיני חברה, עם הזכות ליצור בתי ספר מגן ילדים ועד אוניברסיטה". זו תהיה דוגמה לעולם כולו כיצד יש לנהל מדינה רב-לאומית, ו"מציון תצא תורה לכל אומות העולם, למען תלמדנה מאיתנו" (שם).

דברים אלה מבטאים בתמצית את השקפתו הלאומית הליברלית של ז'בוטינסקי, שאותה פיתח בעבודתו הספרותית והעיתונאית ובמחקר אקדמי. את הדיפלומה שלו במשפטים קיבל אחרי שהגיש לאוניברסיטת ירוסלאוול עבודת סיום על הנושא "שלטון

שם ירָה לו מִשְׁפָּע, מֵאֶשֶׁר
בֶּן-עֶרֶב, בֶּן-נַצְרָת וּבְנֵי
כִּי דָגְלִי, דָּגְלֵי טַהַר וְיֶשֶׁר
יְטַהַר שְׁתֵּי גְדוֹת יִרְדְּנִי. ("שמאל הירדן")

ב

יומון "דאר היום", שז'בוטינסקי היה עורכו, פורסם באביב 1929 מאמר פולמוס עם מייסדו של העיתון ועורכו הקודם, איתמר בן-אב"י. במאמר זה עסק ז'בוטינסקי בשאלת היחסים בין יהודים לערבים לכשתקום המדינה היהודית. בן-אב"י הציע לחלק את הארץ לקנטונים אוטונומיים, וז'בוטינסקי התנגד לרעיון זה. וכך כתב: "לו היה לנו רוב יהודי בארץ, היינו קודם כל יוצרים פה מצב של שוויון זכויות גמור. יהודי או ערבי או ארמני או גרמני, אין הבדל לפני החוק – כל הדרכים פתוחות לפניו, יוכל אפילו להיות ראש הממשלה" ("דאר היום", 12.4.1929).

פרופ' אריה נאור – העורך הראשי של כתבי ז'בוטינסקי האידיאולוגיים והפוליטיים, יו"ר הוועדה האקדמית של מכון ז'בוטינסקי, לשעבר מזכיר ממשלת בגין, ראש החוג לפוליטיקה ותקשורת במכללה האקדמית הדסה ומרצה באוניברסיטת בן-גוריון. ספר מקיף שלו על תורת ז'בוטינסקי נמצא בהכנה.

משפחה מרמאללה (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס האמריקני)

(מתוך: אוסף ציורי דיוקנים של ז'בוטינסקי)

הוא דחה את הסברה שאפשר לקנות את ליבם של ערביי הארץ בכסף או בהבטחות. בערביי הארץ ראה קבוצה אתנית בעלת שאיפות לאומיות שאינן בנות המרה. ב־1923 חיבר את מאמריו "על קיר הברזל (אנחנו והערבים)" ו"האתיקה של קיר הברזל", ובניגוד למנהגו כתב הקדמה למאמר הראשון. ההקדמה שופכת אור על ההקשר שבו יש לקרוא את המאמר, שהיה אחד החשובים ביותר באידיאולוגיה של הציונות הרוויזיוניסטית. וכך כתב:

המחבר של שורות אלה נחשב לאויבם של הערבים, למצדד בדחיקת רגליהם מן הארץ וכו'. אין זו אמת. מבחינה רגשית יחסי לערבים הוא כיחסי לכל שאר העמים: שוויון נפש אדיב. מבחינה פוליטית הוא נקבע על סמך שני קווים מנחים. האחד, דחיקת רגליהם של הערבים מארץ ישראל בכל צורה שהיא נחשבת בעיני לבלתי אפשרית בהחלט; בארץ ישראל היו תמיד שני עמים. והשני [...] הוא שוויון זכויות לכל העמים. ככל היהודים, אני מוכן להישבע בשמנו ובשם צאצאינו, שלעולם לא נפר שוויון זכויות זה ולא ננסה לדחוק את רגליהם של הערבים, או לדכאם. כפי שהקורא רואה, זהו credo (הצהרת אמונה) האומר כולו שלום. ואולם במישור אחר לגמרי מוצגת השאלה: האם אפשר לממש בדרכי שלום מחשבות של שלום. שהרי אין הדבר תלוי ביחסנו לערבים, אלא אך ורק ביחסם של הערבים לציונות.

(המאמרים נכתבו ברוסית והופיעו לראשונה בכתב העת 'דאסזווייט' [שחר]. תרגום ערכני ומוער: ז'בוטינסקי, ארץ-ישראל א, 2015, עמ' 192-207). יחסו של ז'בוטינסקי לערבים היה כיחסו

עצמי של מיעוט לאומי". הוא תבע זכות לאוטונומיה ליהודי רוסיה ב־1906 והסביר פעמים רבות שמה שהיהודים דרשו להשיג לעצמם הם חייבים לתת למיעוט הערבי שיהיה במדינתם. יסודה של עמדה זו הוא בהכרה שמיעוט – כל מיעוט באשר הוא, לא רק מיעוט לאומי – מורכב מיחידים, ו"כל יחיד הוא מלך". לכן חייבים להגן על זכויות המיעוט, וברמה המשפטית זכותו של המיעוט פירושה חובתו של הרוב לאפשר את מימושה. בהסתמכו על טיעונים משפטיים תבע לספח את עבר הירדן לתחום המנדט, כדי שגם חלק זה של הארץ יהיה בתחום הבית הלאומי המובטח ליהודים בהצהרת בלפור. פעמים רבות אמר ש"ארץ-ישראל מתאפיינת בכך שהירדן זורם במרכזה ולא בגבולה", וכשיהיה רוב יהודי בארץ תיפון המדינה משני עברי הירדן. אגב, זו הייתה גם התביעה הטריטוריאלית הציונית שז'בוטינסקי נטל חלק בניסוחה לקראת ועידת השלום בתום מלחמת העולם הראשונה.

יחסים בשני שלבים

לגבי היחסים עם הערבים מבחינים בהגותו בשני שלבים: בשלב בניית הבית הלאומי יש לפעול גם בניגוד לרצונם של ערביי הארץ, ואפילו להשתמש בכוח אם הנסיבות מחייבות זאת; ובשלב השני, לכשתקום המדינה, יינתן שוויון זכויות מלא ומוחלט לכל אדם ולכל קיבוץ לאומי.

ז'בוטינסקי טען שאין לקבוע בחוקת המדינה את זהותה הלאומית, ואופייה כמדינה יהודית ייקבע על סמך העובדה הדמוגרפית שיהיה בה רוב יהודי.

(ציור: אליאס גרוסמן, 1935, מתוך: אוסף ציורי דיוקנים של ז'בוטינסקי)

מכאן שחיל המצב צריך להיות מורכב מיהודים; אם לא – אין הציונות אפשרית. (תרגום: פטר קריקסונוב, ארץ-ישראל א, עמ' 208-215)

ובמאמר "על קיר הברזל: אנחנו והערבים" כתב: ההתיישבות שלנו צריכה להיפסק או להימשך בניגוד לרצונה של אוכלוסיית הילידים. ולפיכך היא יכולה להוסיף ולהתפתח רק בחסותו של כוח מגן, שאינו תלוי באוכלוסייה המקומית – קיר ברזל שלא יהיה בכוחה של האוכלוסייה המקומית להבקיע.

(תרגום: יעקב רובין, ארץ-ישראל א, עמ' 197) במלים אחרות, על פי ז'בוטינסקי, הגשמת הציונות מותנית בקיומו של כוח מגן, ורק בחסותו ניתן להמשיך ביישוב הארץ. זהו "קיר הברזל". לא גדר ולא חומה, אלא כוח צבאי שבכוחו לגבור על התנגדות הערבים למפעל הציוני, לעלייה ולהתיישבות, התנגדות שלשית ז'בוטינסקי הייתה מובנת מאליה. זאת דוקטרינה אסטרטגית, האומרת שהמטרה היא המשך העלייה וההתיישבות הציונית על אף ההתנגדות. הדרך להתגבר על ההתנגדות היא הרתעה, וההרתעה תיווצר כאשר יתברר חוסר התוחלת שבהתנגדות פעילה למפעל הציוני.

האוניברסלי והפרטיקולרי

כמו בכמה מרעיונותיו של ז'בוטינסקי, גם התזה של "קיר הברזל" נשענת על שני יסודות, אוניברסלי ופרטיקולרי. היסוד האוניברסלי מתגלה על ידי השוואת ההתיישבות הציונית בארץ ישראל עם תופעות אחרות בעלות קווי דמיון מסוימים לציונות. הוא מזכיר את כיבוש הארץ בימי יהושע בן-נון, את כיבוש מקסיקו ופרו בידי הספרדים ואת התיישבות האנגלים, הסקוטים וההולנדים בצפון אמריקה. השוואה זו מלמדת שבכל מקום ובכל זמן ילידים מתנגדים להתיישבות של מהגרים, ואין בהיסטוריה אף דוגמה להתיישבות מסוג זה שנעשית בהסכמת האוכלוסייה המקומית. דרך פעולתו של המתיישב לא משפיעה על יחסו של יליד המקום אליו, ומכאן המסקנה:

כל עם שהוא מיושבי הארץ, בין שהוא עם תרבותי בין שהוא עם פראי, רואה בארצו את ביתו הלאומי, ושם הוא רוצה להיות בעל בית מוחלט ולהישאר כזה לעולמי עד. הוא לא יתן רשות מרצונו הטוב לנהל את משק הבית, לא רק לבעלי בית חדשים אלא גם לשותפים חדשים. (שם, עמ' 193)

הבנת מניעי התנגדות הערבים לעלייה ולהתיישבות אין פירושה ויתור על הגשמת הציונות. יש צורך, כך לשיטתו, להסיק את המסקנה המתבקשת: אין תוחלת בניסיונות ההידברות קודם שיגיעו הערבים לכלל הכרה שאין בכוחם להתגבר על היישוב היהודי. לכשיגיעו לכלל הכרה שאין ביכולתם להתגבר על המפעל הציוני יבוא גם תור המשא ומתן, ושני העמים יוכלו לחיות זה בצד זה בשלום. ועם זאת, "הדרך היחידה להסכם

ערבים מקומיים (אוסף מטסון, ספריית הקונגרס האמריקני)

לשאר העמים – שוויון נפש אדיב, שנגזר מהשקפת עולמו הכללית בדבר כבוד האדם. הוא שלל בלי הסתייגות את הרעיון המכונה "טרנספר" כרעיון בלתי מתקבל על הדעת, ותמך תמיד בזכויות המיעוטים. במקומות רבים ובזמנים שונים שב והביע נאמנות בלתי מסויגת לרעיון שוויון הזכויות כערך המבטא את כבוד האדם, וממנו נובעת המחויבות לאוטונומיה תרבותית למיעוטים בכל מקום, ועל אחת כמה וכמה במדינת היהודים. פעמים רבות כתב על המשטר שייכון בארץ ישראל לכשתהיה למדינה העברית: הרוב יהיה עברי, אך למיעוט תינתן אוטונומיה (אפשרות לניהול עצמי); שתי הלשונות וכל הדתות יזכו ליחס שווה ושוויון זכויותיהם של האזרחים הערבים יוגשם הלכה למעשה, והם ישותפו בכל דרגי השלטון. אולם הוא חזר וטען שכל זה מותנה ברוב יהודי בארץ ישראל, וכינתיים הערבים מתנגדים למימוש ההתחייבויות לציונות, ובשל כך ממשלת המנדט חוזרת בה בהדרגה מהתחייבויות ממשלת בריטניה.

קיר הברזל

כדי להתגבר על כך הציע ז'בוטינסקי את רעיון "קיר הברזל". תמצית הרעיון באה לידי ביטוי במאמר "יהודי חסות", שפורסם על ידו ב-1922, כשנה לפני פרסום המאמר "על קיר הברזל":
אנו מיישבים את ארץ ישראל בניגוד לרצונם של הילידים; התנגדותם של הילידים היא בלתי נמנעת; ועל כן אין התיישבותנו אפשרית אלא בתנאי של שמירה מזויינת ופעילה; שמירה זו אין אנגליה רוצה ואינה יכולה להעמיד לרשותנו;

בעתיד מתבטאת בהסתלקות מוחלטת מכל הניסיונות להגיע להסכם בהווה". הדרך להסדר היא "קיר הברזל. כלומר, חיזוקו של השלטון בארץ ישראל שלא יהיה נתון לשום השפעות ערביות".

בעקבות ביקורת על מאמרו כתב ז'בוטינסקי מאמר המשך, "האתיקה של קיר הברזל". למבקרו שטענו כנגד קיר הברזל בשם המוסר השיב כי הם מוליכים לתוצאה בלתי מוסרית ובלתי סבירה לחלוטין, ולפיה:

אם קיים בעולם עם ללא ארץ, אסור לו אפילו לחלום על בית לאומי, כי החלום עצמו הוא לא אתי. עם ללא ארץ חייב להישאר לנצח ללא ארץ. העולם כבר חולק, וחסל.

כנגד גישה זו הציע גישה המבוססת על צדק חלוקתי:

האדמה אינה שייכת רק לאלה שיש להם יותר מדי קרקע, אלא גם לאלה שאין להם ולא כלום. הפקעת חבל ארץ מעם בעל אחוזות גדולות כדי להכין בית לעם נע ונד – מעשה של צדק הוא. ואם העם בעל האחוזות הגדולות אינו רוצה בכך (ודבר זה טבעי בהחלט) יש להכריחו לכך. ("האתיקה של קיר הברזל",

תרגום אורית סיוון, ארץ-ישראל א, עמ' 203)

לאור זאת מנקודת ראותו המוסרית מותר להפקיע את ארץ ישראל משני עברי הירדן "כדי להכין בית לעם נע ונד" בעוד שלערכים יש "שטח (ללא המדבריות) שגודלו כחצי אירופה".

היסוד הפרטיקולרי – הבטחת ייצוג לרוב ולמיעוט

כאמור, בשלב השני, אחרי שתיכון המדינה, הציע למיעוט הערבי שיהיה בה לקבל אוטונומיה. זאת אוטונומיה תרבותית אישית (פרסונלית) ולא אזורית (טריטוריאלית). רעיון זה הוא שאב מהאסכולה של המרקסיזם האוסטרי, ובמיוחד מכתביו של קרל רנר (רודולף שפרינגר). הרעיון הגיע לשיא פיתוחו בספרו האחרון של ז'בוטינסקי "חזית המלחמה של עם ישראל", שפורסם באנגלית ב־1940 (תרגום: ז'בוטינסקי, כרך היהודים והמלחמה, 2016, עמ' 108-243), ובו נכלל מתווה חוקתי למדינה היהודית העתידה לקום בארץ ישראל.

המתווה החוקתי פותח בעיקרון השוויון האזרחי: בכל תחומי החיים הציבוריים יונהג "שוויון הזכויות לכל האזרחים מכל גזע, דת, שפה ומעמד", כתנאי "שלא יהיה בכך כדי למנוע מכל יהודי בארץ אחרת לשוב אל ארץ ישראל ולהתאזרח בה מיד. כאן באה קביעה המבטיחה ייצוג למיעוט בצמרת הרשות המבצעת: "בכל ממשלה שבה ראש הממשלה יהודי יהיה סגנו ערבי, ולהפך". בכך הציע מיסוד לרעיון שהביע כבר ב־1929. עיקרון שוויון הזכויות פירושו "שוויון זכויות גמור, מוחלט ומושלם ללא יוצא מהכלל [...] גם לשפות ולאומות", כלומר לא רק שוויון זכויות

לעיון נוסף

1. ש' אבינרי, הרעיון הציוני לגווניו, עם עובד, 1977, עמ' 182-215.

2. א' נאור, "המתווה החוקתי של ז'בוטינסקי למדינה היהודית בארץ-ישראל", בתוך: אבי בראלי ופנחס גנוסר (עורכים), איש בסער: מסות ומחקרים על ז'בוטינסקי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2004, עמ' 51-92.

3. ז'בוטינסקי, ארץ-ישראל א, מכון ז'בוטינסקי ומרכז מורשת בגין, 2015.

4. ז'בוטינסקי, ארץ-ישראל ב, מכון ז'בוטינסקי ומרכז מורשת בגין, 2018.

5. D. Shumsky, *Beyond the Nation-State: The Zionist Political Imagination from Pinsket to Ben Gution*, Yale University Press, 2018, pp. 124-172.

לפרטים אלא גם לעמים החיים בארץ, וז'בוטינסקי שלחם את מלחמת השפה העברית והיה ממייסדי רשת בתי הספר "תרבות", שב והצהיר שבמדינה היהודית יהיה שוויון גם לשפה הערבית. מעקרון "השוויון המלא והגמור" מתחייב ייצוג לרוב ולמיעוט גם יחד ברשויות השלטון, כפי שעולה מהמשך הדברים: "יהודים וערבים ישתתפו במידה יחסית בכל החובות ובכל ההטבות שהמדינה מטילה ומעניקה; זה יהיה הכלל באשר לבחירות לפרלמנט, לשירות האזרחי והצבאי ולחלוקת התקציב". אותו כלל יונהג בערים המעורבות ובמועצות האזוריות.

ז'בוטינסקי לא הבהיר כיצד תיקבע אותה "מידה יחסית" של כל קבוצה אתנית, במיוחד בנוגע לפרלמנט. האם ביקש להנהיג בחירות אזוריות ולקבוע אזורי בחירה שיבטאו את השונות האתנית, או להנהיג בחירות יחסיות ולחייב את המפלגות המשתתפות בהן להקצות ברשימת המועמדים מקומות ריאליים למיעוט באופן יחסי לחלקו הדמוגרפי? בטקסטים שלפנינו אין תשובה על שאלה זו. האוטונומיה שתינתן לכל עדה היא אוטונומיה אישית ולפיכך אין לה גבול גיאוגרפי.

דמוקרטיה ליברלית

כדי להשלים את ההיבט האוניברסלי של הרעיון יש להידרש למשמעות הדמוקרטיה הליברלית. בחיבורו האחרון, "השקפה על בעיות מדינה וחברה", שלא הספיק לסיימו לפני מותו, כתב ז'בוטינסקי שאין להסתפק במה שכתוב בחוקה כדי להחליט אם מדינה ראויה לתואר דמוקרטיה:

כל שעליך לבחון הוא שתי נקודות מכריעות אלה. ראשית: האם במדינה הנדונה נחשב הפרט לריבון, חירותו – למיטב התחיקה, וסמכותה של המדינה להגביל את החירות מותרת רק במקרה של הכרח מוחלט, או שמדובר במדינה שבה הפרט הוא קודם כול נתין, והמדינה תובעת לעצמה את הזכות לכוון כל היבט של חייו ופעילותו? ושנית: האם במדינה זו שמור החופש לכל המותח ביקורת פומבית על המשטר הקיים, או שזכות כזאת אסורה? בשתי אמות מידה אלה די כדי להבחין בין דמוקרטיה להיפוכה, יאה אשר יהיה כתוב בחוקה.

(ז'בוטינסקי, היהודים והמלחמה, עמ' 248-259)

את השלטון, כתב, יש להגביל בהקפדה למינימום ההכרחי. "מדינה טוטליטרית תהיה בגדר תועבה", ו"האידיאל האמיתי היא מעין אנרכיה מנומסת. ומכיוון שזו בלתי אפשרית, לפחות תהא זו (סלחו נא על המונח המחוספס) מדינה 'מינימליטרית'" (שם, עמ' 251).

הלאומיות מחייבת להקים לעם היהודי מדינה, והליברלים מחייבים לצמצם את מעורבותה בחיי הפרט, וגם בחיי קבוצות, ובהן המיעוט הערבי. עקרון החירות מחייב להרחיב את האוטונומיה של הפרט ושל הקבוצה שהוא או היא משתייכים אליה.